

نکته ۲. کربلا: چشم اندازی ساختارشناسانه^۱

در گستره جهان اسلام، خواه از دید جغرافیایی و خواه از دید اعتقادی-اجتماعی، کمتر مکانی را می توان یافت که از ویژگی های کربلا برخوردار باشد. نه تنها از نظر دینی که عامل بسیار مهمی در هویت کربلا است، بلکه از نگاه تاریخ ادیان و تکامل شعائر دینی هم، کمتر جایی در دیگر ادیان و مذاهب از هویت و اصالت بسیار بالای کربلا برخوردار است. بدون تردید، پس از مکه مکرمه و مدینه منوره، کربلا مشهورترین مکان زیارتی جهان اسلام و بلکه کل جهان می باشد.

جدا از واقعه کربلا، شواهد باستان شناسی و نیز روایاتی که مؤید این شواهد است، همگی عنصر قداست شهر کربلا را پررنگ تر می کند. از دیدگاه ریشه شناسی، معنای واژگانی نام "کربلا" در زبان آرامی بین النهرین، معادل "قرب الله" یا "مدینه الله" بوده و همین پدیده دال بر این می کند که منطقه کربلا قرن ها پیش از واقعه کربلا و در نزد سکنه اولیه آن منطقه از صبغه دینی و احترام ویژه ای برخوردار بود. افزون بر این، روایتی از امام صادق (علیه السلام) در کتاب شریف کامل الزیارات نقل شده است که خداوند سرزمین کربلا را هزار سال پیش از مکه مکرمه خلق کرد، و این که خداوند به کعبه معظمه اجازه فخر فروشی نسبت به کربلا را نداد.

با مطالعه درباره اماکن مقدس و پدیده مناسک دینی معلوم می شود که اماکنی که مقدس تلقی می شوند دارای دست کم یک هسته مرکزی هستند، که بنای مقدس برگرد آن شکل می گیرد. از سوی دیگر، نگاه ساختارشناسانه مؤید این نکته است که هر ساختاری از اجزائی تشکیل شده است که با ترتیب و چینش خاصی در کنار یکدیگر قرار گرفته و نقش واحدی را به صورت یک کل ایفا می کنند.

با نگاه دقیق تر به شهر کربلا، عناصر شاخص و مهمی در آن جا قابل توجه هستند که

۱. دکتر محمد رضا فخر روحانی (استادیار دانشگاه قم)

عبارتند: از حرم مطهر حضرت امام حسین (علیه السلام)، حرم مطهر حضرت ابوالفضل العباس (سلام الله علیه)، تل زینبیه، خیمه گاه، مقبره حربن یزید ریاحی و دیگر پدیده هایی که همگی دارای عنصر معنوی "قداست" می باشند. از لحاظ ساختاری، همه این بناها و اماکن مقدسه دارای دست کم دو جزء اصلی بوده که یکی محوری یا مرکز قداست می باشد و دیگری بنایی است که برگرد آن شکل گرفته است. براین اساس، حرم مطهر حضرت ابوالفضل (سلام الله علیه) دارای یک هسته مرکزی است که قبر شریف آن حضرت است و مابقی، اعم از ضریح مطهر، رواق ها، مساجد، صحن ها، حجره ها، گنبد و مناره ها، همگی برگرد آن پیکر مبارک بنا شده و شکل گرفته اند.

شبیه آنچه در مورد حرم مطهر حضرت ابوالفضل (سلام الله علیه) گفته شد در باره حرم جناب حرهم صادق است. بنابراین آنچه به مقبره حر قداست بخشیده است، پیکر آن شهید والا مقام بعنوان هسته مرکزی نقطه قداست می باشد که آن مکان را شایسته زیارت و تکریم کرده است.

آنچه از این بحث نتیجه می شود این است که در ساختار مکان زیارتی وجود یک نقطه مرکزی یا اصلی برخوردار از قداست شرط لازم است. این نقطه مرکزی بصورت های گوناگون، اعم از ضریح، محراب، و یا جایگاه (در اصطلاح عربی "مقام") محفوظ نگه داشته شده است. مقبره، بقعه، حرم و سایر بناها در گرداگرد این مرکز برخوردار از قداست شکل گرفته و گسترده ترمی تواند شود.

این ساختار در مورد حرم حضرت امام حسین (علیه السلام) با دیگر اماکن دینی در کربلا تفاوت هایی دارد. آنچه در حرم مطهر حضرت امام حسین (علیه السلام) قابل مشاهده است، تعدد مراکز یا نقاط اصلی برخوردار از قداست می باشد، که البته سلسله مراتبی هم در آنها قابل تشخیص است.

نخستین نقطه مرکزی یا اصلی برخوردار از قداست در درون حرم امام حسین (علیه السلام) قبر مطهر آن حضرت است که در بردارنده پیکر شریف و مطهر ایشان است. در پایین پای مبارک حضرت امام حسین (علیه السلام)، قبر مطهر حضرت علی اکبر (سلام الله علیه) قرار دارد. بر اساس آنچه در آداب ماثور زیارت حضرت امام حسین (علیه

السلام) سفارش شده است، قبرهای این دو بزرگوار اندکی از یکدیگر فاصله داشته ولی بعدها هر دو در درون یک صندوق و ضریح جاسازی شده اند. پس از قبرهای این دو شهید بزرگوار، محدوده حائرمطهر امام حسین (علیه السلام) مطرح می شود که در روایات به صورت های گوناگونی گفته شده است و در اصطلاح فقهی، محدوده حدود ۱۱،۵ متر از قبر شریف حضرت امام حسین (علیه السلام) را حد حائرمی دانند.

پس از محدوده حائرمقدس حسینی، مکان بعدی قتلگاه آن حضرت است که در فاصله تقریباً ۳۰ متری از قبر شریف و در جهت جنوب غربی ضریح مطهر قرار دارد. اکنون قتلگاه، که در داخل بنای قدیمی حرم مطهر و تقریباً در پایین مناره سمت راست (با فرض ایستادن رو به قبله از سمت داخل حرم) قرار دارد، دارای دو پنجره به سمت صحن شریف است، یکی از سمت قبله و دیگری از سمت غرب، که دیدن داخل آن را برای زائران از بیرون امکان پذیر می سازد. سابقاً فقط از داخل حرم امکان ورود به اندرون آن امکان پذیر بود.

پس از این دو نقطه که به طور خاص با محوریت و مرکزیت حضرت امام حسین (علیه السلام) مطرح و مشخص هستند، نوبت به اتاقکی می رسد که در ضلع جنوبی پایین ضریح مطهر قرار گرفته و به مزار دسته جمعی تعداد فراوانی از شهدای روز عاشورا مربوط می شود.

در داخل حرم مطهر حضرت امام حسین (علیه السلام)، دو مکان دیگر هم هست که مورد توجه و زیارت زائران می باشد. یکی صندوقی است که تقریباً در فاصله میان ضریح مطهر تا قتلگاه بوده و بنای یادبود شهید عاشورا حبیب بن مظاهر الاسدی است و دیگری که در ضلع شمال غربی ضریح مطهر قرار دارد، قبر شریف ابراهیم المجاب از اولاد حضرت امام موسی کاظم (علیه السلام) است.

پس از این نقاط زیارتی می توان از کل بنای حرم مطهر حضرت امام حسین (علیه السلام) یاد کرد که احترام و قداست دینی آن به سبب وجود نقاط مقدس فوق الذکر است. علاوه بر حرم مطهر حضرت امام حسین (علیه السلام)، باید از روضه منوره حضرت عباس (ع)، فرزند رشید حضرت علی (علیه السلام)، هم نام برد. نقطه مرکزی در

حرم حضرت عباس (سلام الله علیه)، پیکر مطهر آن بزرگوار است که ضریحی با شکوه بر گرداگرد آن بنا شده است. در داخل حرم شریف آن حضرت، قبری از شهید دیگری از شهدای روز عاشورای سال ۶۱ هجری نبوده، اما در بیرون از ساختمان حرم و در ضلع جنوب شرقی آن، دو نماد بعنوان جای قطع شدن دست آن بزرگوار موجود است که ره گذران در آنجا توقف کرده و سلام می دهند. البته این دو مکان یادبود از نظر تعداد زائر اصلاً قابل قیاس با قبر شریف و ضریح آن حضرت نیستند.

در کربلا اماکن دیگری هم وجود دارد که به سبب ارتباط تاریخی شان با واقعه عاشورای سال ۶۱ هجری زائران را به خود جلب می کنند. در سمت جنوب غربی حرم مطهر امام حسین (علیه السلام) و درست در آن سوی خیابانی که از کنار حرم می گذرد تل زینبیه قرار دارد که مکانی مرتفع بوده و در داخل آن زیارتنامه ای مختصر برای حضرت زینب (سلام الله علیها) خوانده می شود. تل زینبیه فاقد قبر است و فقط بدلیل اینکه مکانی مرتفع بود که امکان نگاه کردن به صحنه میدان نبرد روز عاشورا را فراهم می کرد و حضرت زینب (سلام الله علیها) در آن جا می ایستاد از اهمیت دینی-تاریخی و احترام برخوردار است.

دیگر مکان زیارتی فاقد قبر خیمه گاه می باشد که در فاصله تقریباً ۴۰۰ متری از حرم امام حسین (علیه السلام) و در سمت قبله و اندکی متمایل بسمت غرب در پشت تل زینبیه واقع است. هرچند مکان و شکل دقیق خیمه گاه اصلی حضرت امام حسین (علیه السلام) همچنان مورد بحث میان متخصصان تاریخ و جغرافیای کربلا می باشد، اما این مکان به سبب ارتباط تاریخی اش با واقعه کربلا مورد احترام و زیارت دوست داران حضرت امام حسین (علیه السلام) می باشد.

از دیگر مکان های مرتبط با حضرت امام حسین (علیه السلام) باید از نقطه ای نام برد که در محله باب السالامه واقع در ضلع شمالی حرم امام حسین (علیه السلام) قرار دارد. این مکان که اکنون در کوچه ای واقع در بازار این محله قدیمی کربلا قرار دارد، مکانی را نشان می دهد که حضرت امام حسین (علیه السلام) و عمر بن سعد در شب عاشورا در آنجا با هم به گفتگو پرداختند و هدف صلح طلبانه امام حسین (علیه السلام) منصرف

کردن عمر بن سعد از شعله ور کردن آتش جنگ بود.

مکان دیگری که در محدوده امروزی و تقریباً در منتهی الیه سمت غربی شهر کربلا قرار دارد به شهید سرافراز روز عاشورا جناب حرن یزید ریاحی مربوط می شود که قبر و ضریح و حرمش در آن جا قرار دارد.

علاوه بر آنچه گفته شد، دست کم دو مکان دیگر هم هست که بدلیل انتسابشان به وجود مقدس حضرت امام حسین (علیه السلام) مورد احترام می باشند. یکی مسجد حنانه در نجف اشرف است و دیگری مسجد راس الحسین در ضلع شرقی مسجد اموی در دمشق. این دو مکان فاقد قبر بوده، اما هرکدام دارای نقاط دقیقی هستند که جایگاه قرار دادن سر مقدس امام حسین (علیه السلام) را نشان می دهند و از این رو مکان های زیارتی می باشند.

سابقاً تابلوی کوچکی بر سردر مسجد راس الحسین نصب شده بود که این جمله روی آن نوشته شده بود: "مقام راس سیدنا الحسین (علیه السلام)".

با بررسی مواردی که مطرح شد می توان این نتیجه را بدست آورد که در اکثر اماکنی که به حضرت امام حسین (علیه السلام) مربوط می شود و از باب احترام و تکریم مسجد و یا حرمی برگرداگرد آن ساخته شده است، وجود دست کم یک نقطه یا مکان مرکزی یا اصلی ضروری است و سایر بناها در اطراف آن ساخته می شوند. همین نقطه محوری یا مرکزی به لحاظ ساختاری از مرکزیت و به لحاظ انتسابش به حضرت امام حسین (علیه السلام) از قداست برخوردار می شود. این ساختار چنان است که هر چه انتساب این نقطه و یا مکان به حضرت امام حسین (علیه السلام) بیشتر باشد، مثلاً قبر مطهر آن حضرت در مقام مقایسه با مسجد راس الحسین (علیه السلام)، قداست آن بیشتر می باشد. البته موضوع قداست قابل اندازه گیری و سنجش نبوده و یقیناً هم امری نسبی است.

با ملاحظه موارد مطرح شده، تنها مورد استثنا خود حرم مطهر امام حسین (علیه السلام) است که از نقاط متعدد مقدس برخوردار است که بدون تردید مقدس ترین آنها قبر شریف و مضجع نورانی حضرت امام حسین (علیه السلام) است.